

Tři všehrdovské příspěvky

Emil Pražák

Půltisícileté výročí Všehrdova narození bylo pro naši vědu příležitostí nově osvětlit z různých stran Všehrdovo dílo, pokusit se o jeho nové hodnocení i vyslovit desiderata dalšího všehrdovského bádání. Jedním z těchto desiderat se ukázala potřeba moderního vědeckého Všehrdova životopisu. Aby takový životopis mohl jednou vzniknout, je třeba nejen znovu probrat a zhodnotit známá fakta, ale pečlivě hledat a shromažďovat i fakta nová nebo pokleslá v zapomenutí. Přinést několik takových fakt je účelem i těchto tří drobných všehrdovských příspěvků.

V prvním z nich chci poukázat na pozoruhodný zdroj nových poznatků o Všehrdovi, v druhém bych rád upozornil na jeden Všehrdův projev kdysi známý, nyní však zapomenutý, a konečně v třetím se chci pokusit o zjištění bližších dat o neznámé postavě, která stála u Všehrdových literárních počátků a již je připsán proslulý Všehrdův manifest národního humanismu.

I

Důležitým, i když nevyužitým a částečně zcela neznámým zdrojem zpráv o Všehrdovi jsou dva spisy Vavřince Krasonického, obsažené v muzejním rukopisném sborníku jeho prací (sign. V F 41). Jen první z těchto dvou spisů, *O učených* (z r. 1530), byl nově vydán,¹ druhý, obsahující polemiku trebičských bratří s tamním farářem Janem z r. 1519, se stěží kdy dočká vydání. Přitom ne všechny zprávy ze spisu *O učených* lze plně využít k doplnění Všehrdova životopisu, protože nejsou zcela jasné a potřebují výkladu, který nebude snadný.

Chci zde upozornit alespoň na jedno z nejasných míst Krasonického sdělení o Všehrdovi. Krasonický se zmiňuje o tom, jak byly jednotě bratrské blízko i tři osobnosti pražské university — mistr Jakub Stříbrský, mistr Viktorin a bakalář Matouš, „notarius a katedral in Laudae collegio u Betléma . . . Všichni ti tři tam zemřeli.“ Toto místo zajisté dovoluje výklad, že Všehrd zemřel v Loudově koleji, kde kdysi opravdu působil, takže je prav-

¹ Vydal jej Amedeo Molnár, *Česko-bratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, 76—99.

děpodobné, že byl pohřben při Betlémské kapli. Tomu by se zdála nasvědčovat i ta okolnost, že hledání Všehrdova hrobu při adaptacích kostelíka sv. Jana na Prádle r. 1942 bylo bez úspěchu, třebaže bylo možno právem očekávat, že zde byl pohřben, jestliže zemřel ve vlastním nedalekém domě. Nic určitého však soudit nelze.

Zpráva, kterou obsahuje Krasonického spis o třebíčské polemice, je naproti tomu zcela jasná a jednoznačná, při čemž pro nás obsahuje úplné novum.

Krasonický zde uvádí v plném znění svůj list třebíčskému faráři Janovi, kde se přímo dovolává Všehrdovy autority v tom, že písmo je vynálezem Mojžíšovým a cituje zde široce ze zcela neznámého Všehrdova díla. Citát odtud uvádí slovy: „... na tvé všechny důvody tak učeného v filozofiích i všudy v jazycích rozličných mistra pražského učení pana Viktorina ze Všehrd, ješto to dal do Benátek k vytištění, takto v jedněch knihách psáno slovo od slova ...“²

Nezáleží zde na tom, že se Všehrd mýlí ve svém názoru na původ písma, podstatná tu je bezpečně zjištěná existence jeho díla, o němž jsme neměli dosud tušení. Z Krasonického slov ani z citátu nelze sice soudit ani odhadovat, jaké to bylo dílo, ani je-li citát z předmluvy nebo z díla samého, ale určité závěry je přesto možno učinit, nebo alespoň naznačit.

Pozoruhodné je, že Všehrd své dílo dal tisknout v Itálii. Nebyl sám. V Benátkách bylo začátkem 16. stol. vytištěno několik knih buď českých, nebo aspoň pro českou potřebu pořizovaných.³ Přitom čeští utrakvisté se obraceli v této věci do Itálie dokonce dříve — třebaže měli vlastní tiskárny doma — než domácí příslušníci strany podjednou.⁴ Obojí však — utrakvisté i katolíci — obraceli se k jedinému benátskému tiskaři, k Petru Liechtensteinovi. Ten vytiskl pro utrakvisty mimo jiné českou tzv. Benátskou bibli, pro české katolíky latinský misál a breviář. Jako první — pokud dnes víme — byla pro Čechy v Benátkách u Liechtensteina vytištěna r. 1506 Benátská bible, poslední byl breviář r. 1517. V rozpětí těchto let jsou tedy styky českých objednavatelů s Liechtensteinovou benátskou tiskárnou prokázány. Není pravděpodobné, že by pro Čechy tiskl v této době ještě některý jiný benátský tiskař, protože tisk cizojazyčných knih si vyžadoval značné náklady, jednak na tiskařský materiál odpovídající pravopisným zvláštnostem daného jazyka, jednak na korektorské síly, které tiskárna musela zaměstnávat. Liechtensteinova benátská tiskárna měla obojí. Možno tedy počítat s tím, že vytiskla i neznámé Všehrdovo dílo, a to nejspíše i v uvedeném časovém rozmezí.

² List 332a.

³ Z d. Tobolka, *Dějiny čs. knihtisku v době nejstarší*, Praha 1930, 86 n.

⁴ Tamtéž.

Čeští objednatelé dávali Liechtensteinovi tisknout díla nákladná, na kterých jim záleželo, protože domácí tiskárny neposkytovaly záruky tisku tak dokonalého jako tiskárny italské. Liechtensteinovi přitom nezáleželo na konfesijní příslušnosti objednatele, na rozdíl od tiskařů německých.⁵ Mimoto Liechtenstein jen výjimečně tiskl spisy drobné a prostě upravené. Můžeme proto soudit, že i v případě Všehrdově šlo o dílo větší, na němž autorovi obzvláště záleželo.

Zbývá ještě poslední závěr. Krasonického zpráva o existenci zcela neznámého Všehrdova díla nám dovoluje opravit dosavadní mínění, že se Všehrd po r. 1500 ve své tvorbě trvale odmlčel. Dílo zmíněné Krasonickým, vzniklé nepochybně po r. 1500 a vytištěné v uvedeném časovém rozmezí, vyplňuje tak domnělou mezeru ve Všehrdově tvůrčí činnosti a dovoluje nám soudit, že v ní Všehrd nikdy neustal.

II

Podkladem studia Všehrdova díla je dodnes kritické vydání *Knih devaterých*, které uskutečnil H. Jireček r. 1874. Hodnota vydání je o to vyšší, že Jireček zde měl na mysli i zájmy historiků a literárních historiků. Jako zvláštní oddíl připojil totiž k vydání *Knih devaterých* *Materiál životopisný*, kde kromě různých úředních záznamů, týkajících se Všehrdových životních osudů, uveřejnil mimo jiné i jeho korespondenci, většinou latinskou, a ostatní původní literární projevy, tj. předmluvy k jeho třem zachovaným překladům z Chrysostoma a Cypriána. Z toho lze usuzovat, že Jireček měl v úmyslu zároveň se Všehrdovým dílem právníckým podat v úplnosti celé jeho původní dílo, pokud se zachovalo. Přesvědčení o této úplnosti sdíleli s ním i pozdější badatelé.

Přesto však do úplnosti chybí jeden drobný, ale nikoli nevýznamný článek původního díla Všehrdova, humanistický projev, který ušel Jirečkově pozornosti, a proto zůstal neznám i dalšímu bádání. Je to doslov k prvnímu ze tří překladů Všehrdových, vydaných souborně (spolu s jedním překladem Řehoře Hrubého) r. 1501. Tento doslov ke *Knihám o napravení padlého* je u Všehrdových překladů výjimkou. Ostatní překlady souboru doslov nemají.

Všehrdův překlad *Knih o napravení padlého* vydal samostatně Jan Hýbl již v době obrozenské, r. 1820. V *Připomenutí* ke svému vydání se Hýbl o Všehrdově doslovu nezmiňuje, třebaže jej otiskuje. Již tehdy budila pozornost především předmluva, což je pro její vlastenecký obsah z hlediska obrozenského zcela přirozené. Doslov neobsahuje nic, co by se mohlo v té době setkat s živějším ohlasem. V době soustavného zájmu o Všehrdovo dílo od poslední čtvrti 19. stol. bylo Hýblovo vydání již do té míry za-

⁵ Tamtéž.

padlé, že ani odtud nevyšla najevo existence Všehrdova doslovu. A do původního tisku z r. 1501 po Jirečkově vydání Knih devaterých patrně už nikdo nenahlédl, ani Josef Truhlář, který se u nás nejdůkladněji zabýval Všehrdem jako humanistou.⁶ Hýblovo vydání neznal a uvádí výslovně, že cituje ze Všehrdova díla podle edice Jirečkovy. Tak i jemu existence doslovu ušla, třebaže pro něho by bez významu nepochybně již nebyla.

Všehrdův doslov k překladu Knih o napravení padlého začíná, stejně jako předmluva, oslovením kněze Jíry, jemuž je práce věnována. Všehrd hned na začátku přiznává nezdar svého úsilí o co největší srozumitelnost, plynulost a stylistickou dokonalost své práce a uvádí subjektivní (nedostatek intelektuálních schopností a stylistické dovednosti) i objektivní příčiny (veřejné a soukromé zaneprázdnění) tohoto nezdaru. Zároveň však upozorňuje, že dal svou práci podnět k následování těm, u nichž těchto překážek není. Vybízí pak kněze Jíru, aby vzal zavděk jeho překladem, dokud nebude mít lepší. Nedomnívá se totiž, že jeho překlad je dokonalý, naopak kriticky přiznává, že dílo může být přeloženo i vhodněji i ozdobněji a sám by si takový překlad rád a vděčně přečetl. Ukazuje pak na konkrétních příkladech několikanásobného překladu, že první překlad určitého díla neznamená nic definitivního, protože pak by další překlady byly zbytečné. Naproti tomu však starší překlad se podle jeho názoru nestává bezcenným, když se objeví překlad nový. Končí potom přirovnáním, že podobně jako pro mladé víno nevytléváme víno staré, protože každé má svou zvláštní chuť, tak i s novým překladem se starší stává vzácnějším.

Pokud jde o poměr proslulé Všehrdovy předmluvy a zapomenutého doslovu, nelze říci, že by na sebe navazovaly, třebaže společně vytvářejí jakýsi rámec pro vlastní překlad. Předmluva svou pozdravnou formulí v záhlaví, závěrečnou přesnou časovou i místní datací a částečně i vnitřní výstavbou se podobá literární formě listu, u humanistů oblíbené. Je celkem pro sebe uzavřeným. Doslov sice formu listu nemá, ale je zakončen rovněž datací. Uvádí však pouze rok — 1495 — tedy tentýž, kterým je datována předmluva. Nenavazuje na ni na začátku ani jinde. Tvoří tak rovněž samostatný celek.

Po stránce obsahové souvisí předmluva s doslovem jen volně. Je to vidět ze srovnání hlavních myšlenek: Po vypsání genese svého překladu a obecné užitečnosti přeloženého díla hovoří Všehrd v předmluvě o zvelebení českého jazyka, které měl při práci na zřeteli, podává jeho obranu a vyzývá k jeho pěstování ve jménu prospěchu národní společnosti. Naznačuje pak svůj způsob překládání, zmiňuje se o svých dřívějších překladech a zavazuje se pokračovat v zahájení činnosti pro obohacení domácí literatury na rozdíl od těch, kteří ji zanedbávají, píšíce latinsky. Vzorem vztahu k při-

⁶ *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894.

rozenému jazyku jsou jemu a měli by být i jeho krajanům sami Římané a z novější doby Dante. Nakonec po dlouhém výčtu těch, kteří užívali ve svém díle mateřského jazyka, a po zmínce o příkladu starší česky psané literatury dospívá Všehrd k resultátu celé předmluvy, obsaženému v programovém závěru, že se chce jako Čech „latině učit, ale česky i psát i mluvit“. Předmluva je tedy Všehrdovi především prostředkem k vyhlášení určitého kulturního programu, k jehož formulování dospěl jak na základě poznanych potřeb národní společnosti, tak na základě poznanych vlastností národního jazyka. Účel doslovu, podstatně kratšího, je daleko skromnější. Jeho předmětem je — vedle dobově konvenčního přiznání nedostatečnosti vlastní práce — především právě podaný překlad, již bez zřetele k obsahu a významu přeloženého díla, tedy konkrétní překlad sám jako literární dílo, a úvaha o jeho místě a oprávněnosti v dalším literárním vývoji. Závěry, ke kterým zde Všehrd dospívá, mají ovšem platnost obecnou. V první řadě právě pro tuto úvahu není Všehrdův doslov k překladu z Chrysostoma bez významu ani vedle monumentální předmluvy. Zároveň s vědomím relativity dokonalosti a tím i umělecké hodnoty překladu proniká zde nový a již moderní názor na překlad jakožto autonomní literární útvar, v němž se vedle autora originálu může tvůrčím způsobem uplatnit také schopný a poučený překladatel, a to i při věrném tlumočení původního díla.

Při nedostatku přímých pramenných zpráv, který ztěžuje studium podmínek a okolností literárního procesu ještě i v této době, bývají předmluvy i doslovy doprovázející jednotlivá díla často cenným zdrojem informací o autorovi i díle, které nelze načerpat odjinud. Platí to i o Všehrdově doslovu k překladu *Knih o napravení padlého*, třebaže pro jeho užší rozsah i zaměření ne do té míry, jako o předmluvě.

Zde je třeba přistoupit především k objasnění místa, kde Všehrd činí zmínku o podnětu svého překladatelského činu. Praví-li na začátku, že dal „příčinu dospělejší v rozličném umění i v výmluvnosti dostatečnější“, vypadá to ve své obecnosti jako projev zmíněné konvence. Z dalšího však můžeme být o tomto konvenčním smyslu již na pochybách. Nezní již tak obecně, dovídáme-li se, že Všehrd má přitom na mysli ty, „kteříž nic jiného nečiniec, žádnými zemskými ani městskými běhy, žádnými obecními ani domácími překážkami zanesení nejsúc“, budou se moci věnovat překladatelské činnosti s větším úspěchem než on. Tyto vlastnosti odpovídají totiž prvnímu ze Všehrdových následovníků, Řehoři Hrubému z Jelení. Je málo známo, že Všehrd se s ním znal už dříve a vedl s ním latinskou humanistickou korespondenci, jak svědčí zlomek zachovaného listu Hrubému z r. 1494. Určitěji pro tento výklad mluví okolnost, že v tisku sborníku z r. 1501 následuje hned za Všehrdovým doslovem Hrubého překlad díla téhož Chry-

sostoma (O tom, že žádný nemuž uražen býti od jiného než sám od sebe) s předmluvou datovanou r. 1497. Je těžko tuto okolnost nespojovat s citovaným úsekem Všehrdova doslovu. Jestliže zde šlo r. 1495 zatím o příslib, čte se tento příslib v tisku z r. 1501 jako naplněný. Tím více, že téhož roku vychází tiskem i Hrubého překlad rozsáhlého Petrarцова díla *De remediis utriusque fortunae*.

Dokladem Všehrdovy humanistické informovanosti a zřejmě i sčtetlosti je prvý z uvedených příkladů několikanásobného překladu. Aristotelovými knihami „o obyčejích neb o ctnostech“⁷ je míněna jeho *Ethika Nikomachova*, Argyropulem nedávno předtím přeložená do latiny. Po Dantovi v předmluvě objevuje se nyní v doslovu jméno velikého Všehrdova současníka Argyropula, zemřelého teprve r. 1486, největšího z řeckých učitelů italského humanismu 15. stol. Všehrd patrně neznal Argyropula jen z doslechu, ale měl v rukou i jeho překlad citovaného Aristotelova díla, nejspíše v římském vydání z r. 1492.⁸ Stěží se totiž mohl dovědět o dřívějších překladatelích díla odjinud, než právě z Argyropulova překladu. Svědčila by o tom i latinizovaná podoba jeho jména, v tiscích jeho překladů obvyklá.

Provedený rozbor Všehrdova doslovu k prvnímu překladu z Chrysostoma možno stručně shrnout takto: Doslov k překladu *Knih o napravení padlého* zůstal nepovšimnut, ačkoli byl v novější době vydán. Všechnu pozornost k sobě totiž svým obsahem upoutala předmluva, takže doslov nakonec badatelské pozornosti zcela unikl. Doslov stejně jako předmluva je celkem formálně i obsahově samostatným, po nejedné stránce však předmluvu doplňuje. Program národního humanismu, jak je formulován v předmluvě, je vlastně programem soukromým. Všehrd mluví pouze za sebe, i když chce svým příkladem povzbudit i jiné. Z doslovu však vyplývá, že již není na nastoupené cestě sám. Doslov je doplňkem předmluvy rovněž pro úvahu o překládání, která je zde částí nejcennější. Doslov konečně poskytuje i nové poznatky o Všehrdově humanistickém rozhledu.

III

Všehrdovo vystoupení na obranu národního jazyka v literatuře z r. 1495 je spjato se jménem kněze Jíry. Třebaže Všehrdův přípis knězi Jírovi zaujímá významné místo ve vývoji české literatury, osobnost jeho adresáta zůstala dosud bez povšimnutí. Víme o něm vlastně jen to, co uvádí Všehrd — že byl r. 1495 farářem u P. Marie na Louži na Starém Městě. Dále víme,

⁷ Překlad původního titulu — *Ethika* — názvem „o obyčejích“ je ukázkou překladu podle metody „slovo z slova“, kdežto překlad druhým názvem — „o ctnostech“ — ukázkou překladu podle metody „rozum z rozumu“.

⁸ Argyropulův překlad *Ethiky Nikomachovy* vyšel do r. 1495 ještě v Paříži 1488 a 1493, první vydání vyšlo bez data ve Florencii.

že r. 1516 zde již Jíra nebyl, protože k tomu roku se už uvádí farář jiného jména.

Nelze-li zatím nic říci o Jírově životě, lze z Všehrdova přípisu aspoň usuzovat o jeho vzdělání a postavení v očích humanisty jako byl Všehrd. Především to byl kněz Jíra, kdo Všehrda vybídl k překládání Chrysostoma. Od něho tedy pochází iniciativa, která se ovšem nemusela omezovat na pobídku k tomuto jedinému překladu. Všehrd jistě ne náhodou spojil své vystoupení právě s překladem tohoto doporučeného díla, stejně jako ne náhodou se přípisem takové váhy obracel právě k Jírovi. Stěží by bylo možno pochopit, že by Všehrd právě zde dával výraz svému širokému literárnímu rozhledu, který mu umožňoval správně chápat funkci národního jazyka v literatuře, kdyby to právě Jírovi nic neříkalo. Nic takového totiž nenajdeme u ostatních Všehrdových předmluv, které jsou vždy zaměřeny k osobám adresátů, jak to ostatně bylo v jeho době zvykem. Lze proto právem usuzovat, že Jíra byl neméně vzdělán než Všehrd a neméně zainteresován na rozvoji domácí literatury. Stejně možno soudit, že Jíra představoval pro Všehrda určitou autoritu, že byl z nějakého důvodu váženou osobností a že byl pravděpodobně i starší než Všehrd, kterému bylo tehdy 35 let. Jen tak si vysvětlíme, že Všehrd, universitní mistr, kdysi děkan filosofické fakulty a nyní místopísař zemských desk, adresuje projev tak závažný i slavnostní pouhému faráři nevýznamného pražského kostela a že tento farář mu jeho překladatelskou práci mohl „uložit“. Určitý závěr vyplývá i z úvahy v přípise obsažené, v níž Všehrd vyslovuje své přesvědčení o postačitelnosti víry k spasení; ani toto přesvědčení nebylo jistě vzdáleno Jírovým názorům, naopak formulace úvahy nasvědčuje tomu, že Jíra smýšlel stejně. Lze tedy soudit, že kněz Jíra, stejně jako Všehrd, nepatřil k vlažným utrakvistům blízkým Římu, nýbrž k té složce utrakvistů, která zůstávala zdrojem myšlenkového neklidu a radikálního proudění své doby.

Netřeba podotýkat, že teze o postačitelnosti víry k spasení se později stala významným článkem v luterství. Je ji ovšem třeba chápat nikoli pouze teologicky, ale i jako projev resignace člověka na neuskutečnitelnost naplňování příkazů křesťanské morálky a dodržování církevních ustanovení, v podstatě tedy jako ústupek životu a rodícímu se individualismu renesančního člověka.

Ze Všehrdova přípisu si tedy můžeme vytvořit určitou představu o knězi Jírovi, ale vše, co o něm zatím víme, soustřeďuje se k jednému časovému bodu, zatímco jeho dřívější i pozdější život a činnost dosud neznáme.

I pokus F. M. Bartoše ztotožnit Všehrdova Jíru s dosud neznámým Jiřím z Uherského Brodu ukázal se brzy jako omyl.⁹ Zato lze dále vycházet z Bar-

⁹ Pokus o ztotožnění provedl Bartoš v článku *Nový husitský theolog a nové dílo M. Jana z Lubeku*, Jihočeský sborník historický 20, 1951, 156; svůj názor odvolal ve statí *Německý bohoslovec husitský na Karlově universitě*, Sborník historický IV, 1950, 67.

tošova upozornění na kutnohorského kněze Jíru, postiženého persekucí horlivých husitů r. 1480.

V létě 1480 vydal Vladislav II. přísný zákaz zpěvu protiřímské husitské písně Věrní křesťané, ale ještě téhož roku došlo k několikerému přestoupení zákazu. Jednoho se dopustil i kutnohorský kněz Jíra, který strhl ke zpěvu zakázané písně lid. Jíra byl za to vypovězen z města a když se tajně vrátil, byl na králův rozkaz dopraven do vězení na Karlštejně. Z Vladislavova listu¹⁰ se dovídáme, že Jíra vystupoval proti králi a působil „rozbrojení a roztržení v obci“. Zpěv zakázané písně nebyl tedy jediným důvodem uvěznění.

Shoda jmen, která Bartoše vedla k vyslovení domněnky o totožnosti, mohla by ovšem být i náhodná, kdyby se tak nedoplňovala s tím, co bylo již o Všehrdově Jírovi řečeno. Kdyby šlo o tutéž osobu, byla by činnost i persekuce vlivného kazatele z r. 1480 v souladu s nutným předpokladem, že byl starší než Všehrd, a byla by i objasněním autority, již pro Všehrda znamenal. Mimoto by tato činnost a persekuce poskytovala i vysvětlení, proč za nového útoku proti radikálnímu utrakvismu koncem 90. let mizí Všehrdův Jíra tak dokonale ze zpráv, které se nám dochovaly o pražském duchovenstvu.

Bartošovu domněnku je však možno podepřít i jinak. K uvěznění kutnohorského kněze Jíry došlo v rámci teroru, jejž král s katolickým panstvem tehdy rozpoutal proti představitelům radikálního utrakvismu. Za měsíc po Jírově uvěznění byli do Karlštejnského vězení uvrženi — rovněž z králova rozkazu a bez soudu — čtyři nejvlivnější pražští kazatelé právě proto, že k pronásledování nemlčeli. Přední osobou mezi nimi byl jilský farář Michal Polák, který na Karlštejně ještě téhož roku podlehl útrapám a mučení, jemuž byl podroben. Kněz Jíra byl tedy na Karlštejně vězněn z téhož důvodu a v téže době jako Michal Polák a jeho druhové. Jeden z nich, valentinský farář Václav Slána, autor spisku o uvěznění a smrti Michala Poláka, se po vítězství radikální strany v Praze r. 1483 stal farářem u P. Marie na Louži. Fakt, že jeho nástupcem zde byl Všehrdův kněz Jíra, může tedy svědčit pro to, že jde o někdejšího stejnojmenného Slánova spolubojovníka a spoluvězně, o němž jinak není dalších zpráv.

Pokračovat v pokusu o rekonstrukci činnosti a života Všehrdova kněze Jíry nám umožňuje rukopis NUK XVII H 11 z počátku 16. stol. Obsahuje na listech 1a-157b opis tisku Všehrdových a Hrubého překladů z Chrysostoma a Cypriána z r. 1501 a na listech 158a—182b — Kázanie kněze Jíry Poustedníka o narození božiem. Kázání je zapsáno toutéž rukou jako předcházející překlady, následuje bezprostředně za nimi, začíná na téže papírové složce, kde končí poslední z nich, pokračuje na papíře téhož druhu a počet

¹⁰ Archiv český VI, 98.

řádků, velikost i sklon písma jsou ve všech zapsaných skladbách tytéž. Z toho plyne, že kázání nebylo připsáno dodatečně k překladům, nýbrž že úmyslem pořizovatele rukopisu bylo soustředit tyto skladby pohromadě. Protože konec kázání chybí, stejně jako chybí začátek prvního z překladů, je patrné, že rukopis původně obsahoval právě jen zmíněné překlady a Jírovo kázání. Pro pořizovatele rukopisu tvořily tedy tyto skladby určitý celek a jako celek byly i původně chovány, takže začátek a konec rukopisu zřejmě nevázaného vzaly brzy za své.

Pořizovatel rukopisu prokázal bezesporu značné vzdělání i rozhled, když dal přepsat překlady prvokřesťanských patristických skladeb, které znamenaly novum v domácí literatuře. Podal důkaz i o svém vytříbeném literárním vkusu, protože pojal do rukopisu Jírovo kázání. Přesto však patristické překlady a toto kázání, v původním rukopise zapsané pohromadě, mají pramálo společného. Vyloučíme-li náhodu, — protože se zdá, že pořizovatel věděl, co chce, — je jejich sloučení v jediném rukopise srozumitelné jen tehdy, jestliže autoři překladů a kázání patřili ve vědomí pořizovatele nějakým způsobem k sobě. A my skutečně víme o blízkém vztahu Všehrdově ke knězi Jírovi, třebaže nikoli označovanému jménem Poustevník. Přitom s tímto Všehrdovým Jírou se pořizovatel nutně setkal v předmluvě i v doslovu k prvnímu z překladů tištěného sborníku, který byl předlohou rukopisu.

Ale nejen to. Rukopis XVII H 11 pochází ze staroměstského anenského kláštera, obývaného kdysi řeholnicemi, které se přiznávaly ke kalichu. Kostel P. Marie na Louži stával nedaleko odtud. Protože rukopis vznikl počátkem 16. stol., nemohl být Jíra od P. Marie na Louži pořizovatelem neznám a o Všehrdovi nemůže být pochyby, že byl tehdy v Praze, aspoň mezi vzdělanci, osobností obecně známou. Pořizovatel tedy znal Všehrda i Jíru a mohl vědět o jejich blízkém vztahu, patrném i z tištěného sborníku. Všehrd a kněz Jíra od P. Marie na Louži proto nejen mohli, ale museli v jeho vědomí patřit určitým způsobem k sobě, takže sloučení jejich prací v jediném rukopise je možno považovat za výraz právě tohoto vědomí. To dále znamená, že autora kázání můžeme v důsledku toho ztotožnit se Všehrdovým knězem Jírou, protože chtít uvažovat v dané souvislosti o jiném knězi Jírovi bylo by poněkud násilné.

Jestliže přijmeme ztotožnění Jíry Poustevníka se Všehrdovým Jírou, nelze z úvah vyloučit ani kněze Jiříka Heremitu. Víme o něm pouze to, že je autorem českého Husova životopisu, že byl od r. 1516 farářem ve Stříbře,¹¹ že zemřel v Praze na Zderaze 29. ledna 1521 ve vysokém věku a že za svého

¹¹ Viz F. M. Bartoš, *M. Jan Hus v bohoslužbě a úctě církve podobení a v podání prvního století po své smrti*, Národopisný sborník československý 17, 1924, 23.

života vystupoval proti sektám.¹² Na možnost, že se pod jménem Jiřík Heremita skrývá Jíra Poustevník, autor zmiňovaného kázání, upozornil už V. Novotný,¹³ vycházející z toho, že označení „heremita“ je překladem českého „poustevník“ a že Jírovo kázání „mravoučnými úvahami opravdu připomíná podobné partie“ spisu Heremitova.

Novotný ovšem při vyslovení této možnosti měl na mysli názor J. Jirečka,¹⁴ který spatřoval v Jírovi Poustevníkovi onoho blíže neurčeného Jíru, který ve skupině „nábožných lidí z pouště“ doprovázel Matěje poustevníka r. 1519 při jeho příchodu do Prahy. A vzhledem k tomu vyslovil Novotný i určité pochybnosti, jednak, že by se na tohoto Jíru „charakteristika ... horlivce proti sektám zcela nehodila“, jednak, že „řeč kázání dělá dojem starožitnější než z počátku 16. st., do které se hlásí rukopis“. K Novotného oprávněným námitkám proti Jirečkově identifikaci Jíry Poustevníka s Jírou - průvodcem Matějovým je možno připojit další: Jíra z průvodu Matějova nebyl kněz ani kazatel, kdežto pořizovatel rukopisu označuje Jíru Poustevníka jako kněze a knězem byl i Jiřík Heremita. Mimoto původcem kázání byl vzdělanec, kdežto skupina Matějova se skládala z prostých lidí.

Avšak jestliže tím Jirečkova identifikace Jíry Poustevníka nutně padá, nic se nemění na tom, že označení „heremita“ je překladem českého „poustevník“ a že jsou určité obdoby mezi Heremitovým spisem a Jírovým kázáním. Vyloučíme-li totiž výklad označení heremita - poustevník, založený na chybné Jirečkově identifikaci, zbývá ještě druhý výklad: jediný mnišský řád u nás, jehož členové se nazývali poustevníci, heremitae, byl řád augustiniánů. Nazývali se tak na rozdíl od druhé větve řádu, augustiniánů - kanovníků, kteří byli rovněž u nás usazení. Nemusí nás zarážet, že Jiřík Heremita byl duchovní utrakvistický; při stěží přehledných poměrech v českých kláštěrech 15. stol. jistě stačí, jestliže prošel některým z nich, např. byl-li v některém vychován, aby byl nadále označován jako Heremita, Poustevník.¹⁵ Není tedy ani nutné počítat s jeho někdejší konverzí.

Vzhledem ke zmíněným obdobám mezi Heremitovým Životem M. J. Husí a kázáním Jíry Poustevníka je třeba říci, že nejde jen o „mravoučné úvahy“ zjištěné Novotným. Podstatná je zde obdobná kompozice, totiž, že se úvahy střídají s epickými úseky; ty tvoří kostru obou děl, přičemž v Životě jsou

¹² Listy a kronika M. Jiřího Píseckého 1518—1526, 357, údaj k r. 1521; Sacerdos Georgius dictus Heremita 29. Januarii in Zderazo, pater inquam in sectas zelosus, plenus dierum, exult hominem, ... (Vydavatel J. V. Šimák, PDC VI, 1907, prohlašuje v poznámce Heremitu za osobu neznámou.)

¹³ PDC VIII, 1931, str. CIV.

¹⁴ Rukověť II, 1875, 89.

¹⁵ Se jménem Heremita se např. setkáváme v 15. stol. u kněze Petra z Mělníka, viz Truhlář, Catalogus 1407. (Za toto upozornění děkuji doc. dr. A. Škarkovi.) Proslulý skladatel utrakvistických písní Václav Měřínský může tu zase sloužit za příklad, jak jméno vzniklo jen z toho, že určitý čas pobýval v měřínském klášteře.

obě složky v rovnováze, kdežto v kázání úvahová složka převažuje. Heremitův Život je tedy blízký kazatelské próze, a i kdyby měl Novotný proti Bartošovi pravdu, že Život není a nechce být kázáním, přesto se zde Heremita jako kazatel projevuje.

Obě díla jsou si blízká i po stránce ideové tím, že vycházejí z týchž společenských pozic, že jsou namířena proti bohatým a mocným. To poněkud překvapuje u životopisu, kde to nepochybně svědčí o vyhraněném autorově stanovisku, které nemohl nedat ani zde najevo. Další nápadnou shodou je fakt, že v obou pracích je citována pouze bible. Tím však obdoby mezi oběma díly nekončí, protože jsou zde i některé společné prvky stylistické a jazykové.¹⁶ Nejen tedy stejné jméno průvodce, ale i uvedené shodné rysy obou skladeb dokazují, že jde o téhož autora. Přitom svým vznikem náleží obě díla téže době, třebaže kázání známe ze zápisu z počátku 16. stol. a životopis je dochován v tisku až ze 30. let 16. stol. Svědčí o tom imperfekta, v kázání běžně užívaná a opisovačem zachovaná, v životopise — až na jedinou výjimku — setřená sice jazykovou modernizací, ale přesto zřetelně patrná, jak rozpoznal už Novotný. Obě skladby tedy vznikly ještě v 15. stol., protože před r. 1500 vyšlo již imperfektum z běžného užívání.

Jiřík Heremita a Jíra Poustevník jsou jedna a táž osoba. Jestliže jsme předtím přijali ztotožnění Všehrdova kněze Jíry a Jíry Poustevníka, platí totéž i pro Jiříka Heremitu, jak budu nadále nazývat autora obou skladeb. Protože tak máme po ruce další fakta, podívejme se, jak souvisí s tím, co bylo o Všehrdově Jírovi řečeno dříve.

Jiřík Heremita zemřel r. 1521 jako stařec (*plenus dierum*) — to je v soulase s předpokladem, že Všehrdův kněz Jíra byl starší než Všehrd. Přestože Heremita žil dlouho, máme zprávy pouze o posledních letech jeho života — o Všehrdově Jírovi naopak nevíme nic po r. 1495. Heremita prokázal ve svém díle radikální smýšlení — radikalismu nebyl vzdálen ani Všehrdův Jíra. Mimoto Heremitovy skladby, vytvořené před r. 1500, se mohly podílet na autoritě, kterou Jíra pro Všehrda znamenal.

Protože Husův životopis obsahuje úvahu o nespravedlnosti soudců, kteří odsuzují obžalovaného bez slyšení, klade Novotný vznik skladby nejpozději k r. 1480. Pokládá totiž právem za nepravděpodobné, že by se autor po tomto datu nezmínil o případě Michala Poláka. Je však možné, že skladba vznikla až v letech 1480—1483, mezi Polákovou smrtí a pražským převratem, kdy autor nemohl o Polákovi veřejně mluvit, a proto alespoň naráží na jeho osud právě onou úvahou. Je-li totožný s kutnohorským Jírou, bylo

¹⁶ Je to hromadění vedlejších vět uvozovaných spojkou *an*, stejně jako rozlučovací spojkou *ani*, *aniž*; z jazykových zvláštností např. charakteristické užívání tvaru přechodníku na *-ci* (souděci, radující se). Dále jsou to latinismy, které u životopisu zjistil už Novotný a které jsou i v kázání.

mu to i osobně blízké. Po uvolnění, které přinesl rok 1483, je skutečně nemyslitelné, že by v této souvislosti osud Michala Poláka nebyl vzpomenut. Zde je na místě zmínka, že úvahu o nespravedlnosti soudců má i Všehrd v Knihách devaterých, kde je vedle Husa vzpomenut právě i Michal Polák.

Heremitu poznáváme v jeho skladbách jako autora vzdělaného a literárně nadaného, který však své vědomosti, schopnosti i umění určuje svým prostým čtenářům nebo posluchačům, jejichž očima vidí, vnímá i soudí děje, které jsou předmětem jeho prací. I v tom je obdoba s úsilím Viktorina ze Všehrd a jeho následovníků.

Zvláštní zmínku zasluhuje Heremitovo kázání, které je mistrovským dílem řečnické prózy. Nejde jen o to, že tu autor používá bible ne již jako pouhého zdroje citátů, nýbrž jako zdroje a vzoru básnických vyjadřovacích prostředků a obrazů, protože s tím je možno setkat se i dříve. Novost díla, které je na rozdíl od jiných současných kázání detailně propracováno, spočívá v tom, že v centru autorova zájmu je hmotná, smysly vnímatelná skutečnost. Svě posluchače autor výslovně nabádá k představivosti, ke smyslovému vnímání jednotlivých detailů betlémské legendy. K tomu účelu zlidštuje boha, dokládá, že svým příchodem na svět ukázal, jak potřebuje člověka, od něhož nic nechce, než aby jej přijal a v něho uvěřil. Nikde zde nenajdeme varování před hříchem ani hrozby pekelnými tresty a zavržením, místo toho je dílo prodchnuto renesančním optimismem, naplněno přesvědčením o ceně člověka a nezlomnou jistotou spasení, jehož člověk dosahuje vírou. Přitom je tento optimismus výslovně vštěpován chudým, protože jen oni, nikoli bohatí a mocní, jsou schopni této víry. Heremita zde slavnostně vyslovuje své přesvědčení o postačitelnosti víry k spasení, k němuž, jak víme, se hlásil i Všehrd právě v přípise knězi Jírovi.

Domnívám se, že na podkladě uvedených fakt můžeme totožnost Všehrdova kněze Jíry s Jiříkem Heremitou pokládat za prokázanou. Je to tedy výrazná osobnost Heremitova, již se Všehrd ocitá nablízku v počátcích své literární činnosti, které jsou takto zároveň z nové stránky osvětleny.

Drei Beiträge über Všehrd

Emil Pražák

(Resümee)

Der Artikel sammelt drei Beiträge über die literarische Tätigkeit des tschechischen Juristen und Humanisten Viktorin von Všehrd (1460—1520). Im ersten Beitrag weist der Autor auf zwei kleinere Schriften Krasonickýs, eines Zeitgenossen Všehrds, hin; diese Schriften befinden sich in Handschrift im Prager Nationalmuseum (Sign. V F 41) und enthalten einige bisher unbekannte Daten über Všehrd. Nebst der Schrift *O učeních* (Über die Gelehrten) handelt es sich besonders um Krasonickýs Polemik mit dem Pfarrer von Třebíč aus dem Jahre 1519, wobei Krasonický ein längeres Zitat anführt, und zwar aus einem ungenannten und völlig unbekannten, in Venedig gedruckten Werk Všehrds. Dieses heutzutage verlorene Werk zeugt darüber, dass Všehrd in seiner literarischen Arbeit nach dem Jahre 1500 nicht aufgehört hat. Der zweite Beitrag bringt eine Analyse von Všehrds Nachwort zur Übersetzung der Schrift *De reparatione lapsi* von Chrysostomus. Dieses, in Jirečeks Ausgabe nicht abgedruckte, Nachwort ist bis jetzt unbemerkt geblieben. Es enthält Všehrds Ansichten über die Übersetzungsart und beweist zugleich seine humanistische Bildung. Der dritte Beitrag ist der Persönlichkeit des Prager utraquistischen Geistlichen Jíra (Georg) gewidmet, dem Všehrd sein berühmtes Programm des tschechischen Nationalhumanismus adressiert hat. Der Autor erbringt hier den Beweis, dass der bisher nur seinem Namen nach bekannte Priester Jíra mit dem Verfasser der Lebensbeschreibung Johannis Hus Jiřík Heremita identisch ist. Diese Feststellung wirft ein ganz neues Licht auf die Anfänge von Všehrds literarischen Tätigkeit.